

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
(повне найменування вищого навчального закладу)

Історичний факультет
(повне найменування інституту/факультету)

Кафедра археології та етнології України
(повна назва кафедри)

Дипломна робота

магістра
(освітній ступінь)

на тему: «Історія, теорія і методологія етноекотичної
інтерпретації історії та культури давніх кельтів»

«History, theory and methodology of ethnoecological interpretation of history and culture
of ancient Celts»

Виконала: студентка денної форми навчання
спеціальності 8.02030201 Історія
Сташевська Валерія Валеріївна

Керівник д.і.н., проф. Сминтина О. В.

Рецензент к.і.н., доц. Мілевич С. В.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

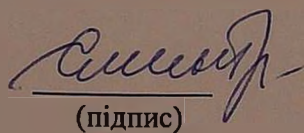
№ 9 від 22 травня 2017 р.

Захищено на засіданні ЕК № 1

протокол № 33 від 12 червня 2017 р.

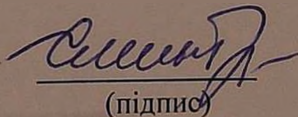
Оцінка Відмінно 1 А 193
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Завідувач кафедри

(підпис)

Сминтина О.В.
(прізвище, ініціали)

Голова ЕК

(підпис)

Сминтина О. В.
(прізвище, ініціали)

Одеса – 2017

ч/к 428 005

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1. Історіографія проблеми та джерельна база дослідження	9
1.1. Історіографія проблеми	9
1.2. Джерельна база дослідження.....	27
Розділ 2. Поширення та особливості латенської культури в Центральній та Західній Європі.....	36
2.1. Наукові концепції етногенезу кельтської спільноти на території Європи у часовому та територіальному вимірі.....	36
2.2. Вплив природно-кліматичного фактору на матеріальну та духовну культуру кельтів Центральної і Західної Європи.....	51
Розділ 3. Матеріальна та духовна культура кельтів на території України.....	58
3.1. Просування кельтів на терени України.....	58
3.2. Матеріальна та духовна культура кельтів крізь призму етноекологічної парадигми.....	62
3.3. Взаємини кельтів із сусідніми народами та представниками археологічних культур на території України.....	70
Висновки.....	86
Список вивчених джерел та літератури.....	92

ВСТУП

Тисячоліттями складалась етнічна карта Європи, складна й заплутана. На зорі історії народи приходили й осідали тут, змінюючи один одного. З часом одні з них зникали, натомість народжувалися нові. Так кожен народ вніс свій внесок в будівництво великого будинку європейської культури. Приносили вони й свої таємниці, багато з яких не розкриті й понині.

Одним з таких загадкових племен були кельти. У стародавності їх називали й по-іншому – галлами або галатами. Ще й сьогодні ця група індоевропейських народів порівняно погано вивчена історичною наукою. А тим часом багато вчених ставлять значення її культури в один ряд із досягненнями античного світу. І це не дарма.

Зараз від кельтів-галлів залишилося небагато – ірландці, горяни Шотландії й деякі інші народи на північно-заході континенту. Але багато століть назад усе було інакше. Чи замислювалися ви коли-небудь, що загального між древньою назвою Франції – Галлія, Галісією в Іспанії, Галатією у Малій Азії, містом Галаті на Дунаю й Галичиною у Західній Україні? У свій час всі вони були покриті поселеннями й містами кельтів. Наводячи жах на всі древні народи, кельти захопили великі території.

Актуальність теми даної дипломної роботи магістра полягає у тому, що незважаючи на те, що історія кельтів тривалий час привертає увагу дослідників, ця важлива проблема, ключова для розуміння всієї етнокультурної історії регіону в III ст. до н. е. – I ст. н. е., досі остаточно не розв'язана. Ця ситуація значною мірою обумовлена складним характером джерельної бази, яка включає писемні свідчення греко-римських авторів, археологічні матеріали культур давніх кельтів та населення, що зазнало кельтського впливу, кельтомовний ономастичний фонд тощо.

Аналіз цих джерел вимагає застосування комплексного палеоетнологічного підходу, який враховує здобутки теорії етнічності, антикознавства, археології та лінгвістики.

Кельтів сьогодні прийнято вважати не цілісним етносом, а радше лінгвістичною спільнотою, якій, до певної міри, були притаманні спільні культурні риси. На сьогоднішній день проблеми етногенезу, міграцій та формування етнічної ідентичності кельтів перебувають під пильною увагою науковців. Принципове значення для з'ясування цих проблем мають процеси міжетнічної взаємодії, які відбувалися за участі кельтів на широких теренах Європи. Групи кельтів, які змішувалися з автохтонним населенням, відігравали провідну роль в етнокультурних трансформаціях у регіоні, зокрема, в поширенні релігійних уявлень, традицій, форм соціального устрою, формуванні нових форм ідентичностей тощо. Водночас, чимало аспектів явища кельтизації Європи все ще потребують додаткового вивчення, і, зокрема, вплив географічних та природно-кліматичних чинників на процеси етногенезу кельтської спільноти, формування їх матеріальної і духовної культури, вплив і взаємини із сусідніми народами.

Мета дослідження полягає у тому, щоб розкрити роль і значення кельтського чинника в етнокультурному розвитку населення Європи та на основі методів етноекнологічної інтерпретації розглянути історію й культуру давніх кельтів.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання наступних наукових завдань:

- проаналізувати джерельну базу дослідження та з'ясувати стан наукової розробки теми;
- визначити історичний феномен «східних кельтів» та охарактеризувати його місце в етнокультурних процесах досліджуваного періоду;
- визначити час і характер просування кельтів на терени України та вплив екологічного чинника на цей процес;

- розглянути матеріальну та духовну культуру кельтських народів на території України з використанням етноекотологічної парадигми;
- виявити особливості впливу клімату на матеріальну та духовну культуру кельтів;
- порівняти як клімат вплинув на особливості матеріальної духовної культури кельтів Закарпаття, Волині, Галичини і Подніпров'я;
- з'ясувати історичні обставини можливих контактів кельтів зі слов'янським населенням.

Об'єктом дослідження є давні кельти, які представляють собою етнолінгвістичну спільноту епохи античності. Частина цієї спільноти упродовж III ст. до н. е. – I ст. н. е. перебувала на теренах Європи, зокрема, й на території сучасної України.

Предметом дослідження є участь давніх кельтів у процесах міжетнічної взаємодії та етнокультурної адаптації у Європі та на прилеглих землях, вплив кельтів на розвиток місцевих спільнот доби античності, а також сприйняття історико-культурної спадщини кельтських народів у історіографії нової та новітньої доби.

Хронологічні межі дипломної роботи охоплюють період з IV–III ст. до н. е., епохи міграцій кельтів – до початку I ст. н. е., часу підкорення. Нижня хронологічна межа обумовлена початком активної фази міграцій кельтів в Західній Європі, на Балканському півострові та у Східному Середземномор'ї. Верхня хронологічна межа пов'язана із остаточним підкоренням кельтських спільнот Римською державою, а також народами гето-дакійського та германського походження. Окремі аспекти дослідження, такі як проблема походження кельтів або контакти між кельтами і слов'янами, обумовили звернення подекуди до більш ранніх та більш пізніх періодів.

Територіальні межі роботи охоплюють ареал розселення і проживання кельтських народів, який охоплює більшу частину Європи – від Ірландії до

Карпат і Малої Азії. До цієї території входить і Україна (Закарпаття, Прикарпаття, Північне Причорномор'я, Подніпров'я) тощо.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному вивченні та теоретичному осмисленні періоду історичного розвитку кельтських спільнот на території Європи, формуванню їхньої культури і можливостей застосування методів етнекологічної інтерпретації для виявлення й характеристики особливостей історії та культури давніх кельтів. Був визначений, опрацьований та систематизований значний пласт джерел та літератури різного походження та характеру, які відображають історію та культуру давніх кельтів. Систематизовано знання про соціальну організацію, військову справу та релігійні уявлення кельтської спільноти. За допомогою методів етнології та соціальної антропології реконструйовано характер і особливості міграцій кельтів на території Європи та впливу на цей процес природно-кліматичного фактору. Визначені також основні особливості цих процесів на теренах сучасної України.

Теоретико-методологічною основою дослідження є сукупність загальнонаукових та спеціальних методів історичної науки. В основу дослідження покладені принципи історизму та системності. Згідно з першим із них явища розглядаються в історичному розвитку, у зв'язку з конкретними умовами їх існування. Принцип системності передбачає, що досліджуваний об'єкт розглядається як сукупність компонентів, які утворюють єдине ціле, що визначає функціональне призначення системи. При цьому кожен компонент є системою нижчого рівня. Зміна одного з компонентів призводить до зміни усієї системи. Спираючись на принцип об'єктивності при оцінці явищ нами було проаналізовано різноманітні фактори, що впливали на них. Це дозволило уникнути суджень та висновків, що не спираються на факти, а відтак несуть загрозу упередженого ставлення до тої чи іншої події в історії кельтських народів. Пошук джерельного матеріалу здійснювався за допомогою методів бібліографічної евристики, а його опрацювання передбачало застосування

загальнонаукових методів аналізу, синтезу, індукції та дедукції. У дослідженні використовується порівняльно-історичний метод, зокрема, порівняння за аналогією. Так, з метою з'ясування особливостей соціальної організації та релігійно-ідеологічних уявлень кельтських спільнот проведено паралелі з іншими типологічно подібними спільнотами, які перебували на близькому рівні соціально-економічного розвитку. Також здійснено порівняльний аналіз етнокультурного розвитку окремих кельтських спільнот у межах досліджуваного ареалу. Будучи міждисциплінарним за характером, дослідження ґрунтується на застосуванні теоретико-методологічних підходів етнології та соціальної антропології. Крім того, воно включає елементи описового і ретроспективного методу, змістовно-функціонального аналізу.

Різноманіття методів дослідження, використаних при написанні роботи, дало можливість автору по-новому поглянути на проблематику досліджуваної теми.

Структура дипломної роботи обумовлена метою, завданням, характером дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів (сім підрозділів), висновків (основний текст – 94 с.) та списку використаних джерел та літератури (95 найменувань). Загальний обсяг роботи – 104 с.

У «Вступі» обґрунтовано актуальність теми дипломної роботи, визначено предмет та об'єкт, хронологічні рамки, мету та дослідницькі завдання, теоретико-методологічну основу дослідження, його наукову новизну. Перший розділ «Історіографія проблеми та джерельна база дослідження» складається з двох підрозділів. У першому підрозділі «Історіографія проблеми» проаналізовано стан розробки обраної теми у зарубіжній та вітчизняній літературі. У другому підрозділі «Джерельна база дослідження» подано огляд основних джерел, визначені їх класифікаційні ознаки та інформаційний потенціал для дослідження обраної теми. У другому розділі «Поширення та особливості латентної культури в Центральній та Західній Європі» проаналізований вплив природно-кліматичного фактору на процес етногенезу

кельтів, формування матеріальної та духовної культури кельтів Центральної і Західної Європи, особливості поширення латентної культури, її специфіку та прояви. Третій розділ роботи «Матеріальна та духовна культура кельтів на території України» присвячений особливостям просування кельтів на терени України, часу, етапам і особливостям міграції кельтських спільнот. Розглянуто взаємини кельтів із сусідніми народами та представниками археологічних культур. Приділена увага матеріальній та духовній культурі кельтів. Простежено складові природно-кліматичного чинника, що впливали на специфіку формування основ матеріальної та духовної культури кельтів, зокрема, в таких регіонах України як Закарпаття, Волинь, Галичина, Поділля і Північне Причорномор'я. У висновках викладені результати дослідження та узагальнення, до яких дійшла автор в процесі написання дипломної роботи.

ВИСНОВКИ

Вже понад півтора століття триває наукове дослідження спадщини давніх кельтів у Європі. Однак до цих пір багато питань усе ще залишаються предметом дискусій. На це впливали різні фактори, часто не завжди суто наукового характеру. Певний, а інколи дуже помітний вплив мали політико-ідеологічні настанови. Для античних авторів кельти – це «варварська» культура, яка протистоїть «цивілізації». За модерної доби європейські інтелектуальні еліти намагались використовувати їх, щоб конструювати власні історичні конструкції, засновані на національній складовій. У новітній історіографії кельтам відводили роль великої етногрупи, яка в результаті масових міграцій розселилися від Ірландії до Туреччини. Історичним кельтам була притаманна своєрідна латенська археологічна культура. Поступово утвердилось уявлення про кельтів як про «передвісників» єдиної Європи та прогресивний культурний авангард західної цивілізації, що породило низку міграціоністських та автохтоністських концепцій. Останнім часом намітився відхід від радикальних точок зору, який виявляється в пошуках зваженого підходу до вивчення етнокультурного спадку кельтів, їх впливу на інші спільноти.

Наприкінці ХХ ст. з'явились також «кельтоскептики», які здійснили наукову ревізію, а до певної міри й деконструкцію, понятійно-термінологічного апарату кельтології. Багато з них заперечували сам факт існування кельтів як певної історичної реальності. Така позиція суперечить свідченнями греко-римських авторів, пам'ятками іконографії та матеріалами археології. В Європі паралельного поширення набули кельтські діалекти, соціальні інститути та явища духовної культури, технології матеріального виробництва та мотиви латенського художнього стилю. Все більша кількість дослідників вивчають роль кельтського чинника в етнокультурних процесах із застосуванням до джерельної бази підходів етнології та соціальної антропології, методів етноекнологічної інтерпретації.

Під поняттям етногенезу кельтів слід розуміти процес формування мовно-культурної спільності, який включав виникнення та поширення мов та діалектів кельтської групи індоєвропейської мовної родини, а також археологічних культур, які пов'язані з носіями цих мов. Аналіз свідчень писемних джерел дає підстави вважати, що кельти не були єдиним етносом, якому відповідала цілісна у своїх проявах археологічна культура.

У різних частинах Європи кельтська культура демонструє також і певну єдність, що виявляється в діалектній близькості, подібності соціальних інститутів, структур поселень, єдиній технологічній базі, а також відносній цілісності латенського художнього стилю. Як у західних, так і у східних кельтів спостерігаються схожі риси соціальної організації, що ґрунтувалися на відносинах особистої залежності, подібні військові традиції, звичаї та ритуали, практики ремісничого (насамперед, металургійного та металообробного) виробництва. Це дозволяє говорити про кельтів як про визначене історичне явище, хоча спільна ідентичність у всіх кельтських племен так і не встигла сформуватися.

Доведеним фактом є міграції кельтів, особливо на рубежі IV-III ст. до н. е., в тому числі й на різні території України. Кельтські міграції були подібні до інших міграцій племен, а сам процес був розтягнений у часі й включав такі етапи, як ознайомлення із новими землями шляхом встановлення торговельно-економічних, військово-політичних зв'язків з місцевими елітами; військові рейди, здійснювані переважно з грабіжницькою метою; колонізацію та освоєння підкорених земель. Переселенській активності кельтів сприяв орієнтований на відгінне скотарство господарсько-культурний тип, який істотно спрощував логістику. Освоєння кельтами нових земель не супроводжували масові руйнування поселень й тотальна зміна населення. Прибула меншість була залучена у процеси акультурації з місцевою більшістю, унаслідок якої відбувалося виникнення локальних етнографічних груп, сукупність яких власне й становить поняття «східні кельти». Асиміляція

здійснювалася переважно через змішані шлюби, особливо якщо середовище було більш соціально-економічно розвиненим, ніж те, з якого вийшли прибулі.

Широкі терени Центрально-Східної Європи від Одера до Дніпра також були втягнуті в орбіту впливу культури кельтів. Уже в першій чверті III ст. до н. е. у Верхньому Потиссі, Верхній та Нижній Силезії, Малопольщі та Надсянні з'являються поховальні пам'ятки та поселення латенської культури, які не мали місцевого коріння. Синхронно з основним масивом кельтських племен розвивалася й духовна культура північно-східного пограниччя латенської культури. На Закарпатті маємо справу зі збереженням багатьох середньолатенських форм матеріальної культури у пізньолатенський час. Залишився незавершеним процес перетворення торговельно-ремісничих центрів, таких як Галіш-Ловачка або Нова Цереквя, на протоміста-оппідуми.

Поховальні пам'ятки на Закарпатті в латенський період представлені невеликою кількістю жіночих поховань, здійснених за куштановицьким звичаєм, але з великою кількістю латенських предметів інвентарю. Локальна група латенської культури на Закарпатті була тісно пов'язана з іншими кельтськими осередками у Верхньому Потиссі й Трансильванії.

Є підстави вважати, що в цей час Північно-Західне Причорномор'я на короткий період увійшло до сфери етнокультурного та військово-політичного впливу тієї частини кельтів, яка після 279 р. до н. е. закріпилася в північно-східній частині Фракії. Часу існування кельтської державності у Фракії відповідають виявлені в Пантікапеї, на нижньому Дніпрі й у Придністров'ї фібули з фальшивою пружинкою, а також поховання з середньолатенським мечем з Вищетарасівки. Цим же періодом можуть бути датовані знайдені в Подніпров'ї латенські торквеси тощо. Особливо показовою є знахідка свинцевих кельто-фракійських монет типу Царевец на берегах Дністровського лиману, адже це перший випадок виявлення таких монет за межами Північно-Східної Фракії.

Ці знахідки та їхні численні паралелі, які походять головним чином з території Фракії, разом із новітнім датуванням Декрету на честь Протогена ближче до середини III ст. до н. е., дозволяють вважати, що згадана у даному епіграфічному документі загроза Ольвії з боку «галатів» насправді надходила не від кельто-германського конгломерату бастарнів, як це нерідко припускають, а від військово-політичного об'єднання Кавара у Фракії, який на той час установив протекторат над більшістю полісів Західного Причорномор'я.

У пізніший час можна говорити лише про епізодичне проникнення вихідців із кельтського ареалу Центральної та Південно-Східної Європи у Північне Причорномор'я й Приазов'я (наприклад, у ролі найманців Мітридата VI Евпатора). Але вони були нечисленними й не могли вплинути на поширення у Східній Європі великої кількості пам'яток латенських типів. Найбільш масові категорії «імпортів», які належали до фінальної стадії середнього та пізнього латену, потрапляли в Північне Причорномор'я вже без участі історичних кельтів. Розглядати їх слід у контексті розвитку латенізованих культур II ст. до н. е. — I ст. н. е. — пшеворської, оксивської, поєнешті-лукашівської та зарубинецької.

У першій чверті II ст. до н. е. в басейнах Одера, Вісли, Дністра й Дніпра формуються археологічні культури, які не були прямим продовженням місцевих культурних спільностей. Ці культури об'єднував сильний вплив центральноєвропейської латенської та ясторфської культур у матеріальній та обрядовій сферах. «Вестернізація» культурного обличчя варварського населення Східної Європи збіглася в часі з появою в античній літературі псевдоетнонімів «бастарни» й «кельтоскіфи». Вони об'єднували різні за етнічним походженням та мовним складом групи варварів, які мали певні спільні культурні риси й могли укласти ситуативні політичні союзи для здійснення військових рейдів на південь.

Про високий соціальний престиж кельтських мов на початку римського періоду свідчить використання кельтомовних етнонімів, топонімів та

антропонімів у середовищі варварського населення Центральної та Східної Європи. Важливим є той факт, що серед кельтських за походженням лінгвістичних елементів, які мали поширення в середовищі носіїв латенізованих культур наявні локальні топонімічні ландшафти, зокрема, у Подністров'ї та Нижньому Подунав'ї, які швидше за все не могли сформуватися без присутності на цих землях носіїв живих кельтських діалектів. Єдиним можливим поясненням їхньої появи у джерелах I – початку II ст. н. е. може бути наявність серед місцевих носіїв латенізованих культур кельтомовних груп.

В ареалі латенізованих культур могли відбутися контакти носіїв кельтських діалектів із праслов'янами. Існування таких контактів засвідчене мовознавством: певна кількість слів у слов'янських мовах могла утворитися в результаті контактів із кельтами. Повний список кельто-слов'янських ізоглос досі є предметом дискусій, однак сам факт їхньої наявності вже не викликає сумнівів. На відміну від германських мов, до яких перейшла велика кількість кельтських соціальних, політичних та військових термінів, у слов'янських мовах кельтськими за походженням визнають лише певну кількість слів, пов'язаних переважно з господарською діяльністю та релігійно-ідеологічною сферою.

Потрібно також відзначити наявність деяких кельто-слов'янських паралелей у фольклорі та обрядовості. Зокрема, близькими до релігійно-міфологічних уявлень кельтських народів є деякі персонажі усної народної творчості слов'янських народів.

В епоху пізньої античності контакти між кельтомовними групами й праслов'янами також могли мати місце, однак за характером вони були несистемними й епізодичними. Є підстави вважати, що під час міграцій готів та інших германських племен у Північне Причорномор'я на територію сучасної України потрапили певні нащадки кельтського населення Центральної Європи. Саме цим можна пояснити появу серед матеріалів деяких могильників

черняхівської культури у Подністров'ї морфотипів, близьких центральноєвропейським кельтам, а також раптове виникнення у Причорномор'ї явно кельтомовних етнонімів.

Кельти зникли з історичної карти на початку нашої ери. Від них місцеве населення упродовж довгого часу запозичувало престижні предмети, термінологію та назви, способи ведення війни, ремісничі технології та художній стиль. Їхня роль в етнокультурному розвитку Європи була непересічною, а внесок у розвиток європейської культурної спадщини від берегів Атлантичного океану й до берегів Чорного моря беззаперечний.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Подосинов А.В., Скржинская М.В. Римские географические источники: Помпоний Мела и Плиний Старший. Тексты, перевод, комментарий. – М.: Индрик, 2011. – 506 с.
2. Полибий. Всеобщая история. [Пер., вступ. ст. и прим. Ф. Г. Мищенко] – М.: ОЛМА-ПРЕСС Инвест, 2004. – 576 с.
3. Тацит Корнелий. Сочинения в двух томах. Том I. Анналы. Малые произведения. с.Пер. с лат. Изд. подг.: А. С. Бобович, Я. М. Боровский, Г. С. Кнабе, Е. П. Ореханова, М. Е. Сергеенко, И. М. Тронский. — М.: ООО «Издательство АСТ»; «Ладомир», 2003. — 985 с.
4. Тит Ливий. История Рима от основания Города / [Пер. В. М. Смирин] Комментарий Н. Е. Боданской. Отв. ред. Е. С. Голубцова]. – М.: Наука, 1989. – 546 с.
5. Сицилийский Диодор. Историческая библиотека / [Пер. В.В. Латышев, М.Е. Сергеенко, В.М. Строгеецкий, О.П. Цыбенко, А.Г. Алексанян, И.А. Алексеев, Г.А. Таронян, О.А. Васильева, М. Огинский, В.В. Вертоградова, Д.В. Мещанский, Agnostik]. – Самиздат, 2012. – 750 с.
6. Страбон. География (В 17 книгах) / Пер., ст. и коммент. Г. А. Стратановского. Под общ. ред. С. Л. Утченко. Ред. пер. О. О. Крюгер]. – Л.: Наука, 1964. – 957 с.
7. Фукидид. История / Пер. и примеч. Г. А. Стратановского. Ред. Я. М. Боровский. – Л.: Наука, 1981. – 543 с.
8. Цезарь Гай Юлий. Записки о Галльской войне. Гражданская война. Александрийская война / Гай Юлий Цезарь; [вступ. ст., пер. и комент. М. М. Покровского]. – М.: Эксмо, 2008. – 400 с.

Література

9. Абашина Н. Давні слов'яни. Археологія та історія: навчальний посібник / Н. Абашина, Д. Козак, Є. Синиця, Р. Терпиловський. – К.: Стародавній світ, 2012. – 366 с.
10. Алексеев В. Античные и средневековые монеты Северного Причерноморья. Т. 3 / В. П. Алексеев, П. Г. Лобода. – Одесса: Полис, 2004. – 104 с.
11. Археологія Української РСР: У 3 т. / АН УРСР. Інститут археології / В.Д. Баран (голов. ред.). – К, 1971. – Т. 2: Скіфо-сарматська та антична археологія. – 504 с.
12. Балушок В. Українська етнічна спільнота: етногенез, історія, етнімія / В. Г. Балушок. – Біла Церква: Вид. О. В. Пшонківський, 2008. – 304 с.
13. Бандрівський Й. Кельти на заході України / Й. Бандрівський, Я. Йосипишин // Україна в минулому. – К.: Ін-т укр. археографії та джерелознавства, 1997. – Вип.9. – С.8-16.
14. Биркхан Г. Кельты: история и культура / Гельмут Биркхан; пер. с нем. – М.: Аграф, 2007. – 512 с.
15. Бідзіля В. Історія культури Закарпаття на рубежі н. е. / В. І. Бідзіля. – К.: Наукова думка, 1971. – 182 с.
16. Бідзіля В. Давні металурги Українських Карпат: Історико-краєзнавчі нариси / В. Бідзіля, Е. Балагурі та ін. – Ужгород: Карпати, 1978. – 125 с.
17. Боднарчук Б. Особливості християнізації кельтських племен і напрямки чернечого місіонерства у Західній та Центральній Європі в IV-X ст. (I) / Б. Боднарчук // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Зб. наук. праць. – Чернівці, 2003. – Том 2(16). – С. 22-23.
18. Бойко І. Становлення етнології та її перспективи в українській науці / Ігор Бойко // Народознавчі зошити. – 2013. – № 2 (110). – С. 256-265.
19. Бондаренко Г. Повседневная жизнь древних кельтов / Г.В. Бондаренко. – М.: Молодая гвардия, 2007. – 396 с.

- 20.Брайчевский М. Проблема кельтов в Северо-Восточном Прикарпатьи / В. Бидзиля, М. Брайчевский // ААС. – 1966. – Т. VIII. Fasc. 1-2. – С. 57-62.
- 21.Бромлей Ю. Этносоциальные процессы: теория, история, современность / Ю. В. Бромлей. – М.: Наука, 1987. – 333 с.
- 22.Бруяко И. О событиях III в. до н. э. в Северо-Западном Причерноморье (четыре концепции кризиса) / И. Бруяко // ВДИ. – 1999. – № 3. – С. 76-91.
- 23.Галушка К. Кельтская Британия: племена, государства, династии с древности до конца XV века: Учебное пособие / К. Галушка – К.: Атика, 2005. – 324 с.
- 24.Гюйонварх К.-Ж. Кельтская цивилизация / К.-Ж. Гюйонварх, Ф. Леру; пер. с фр. – СПб, М.: Культурная инициатива, 2001. – 271с.
- 25.Давня історія України в 3-х т. / НАН України Інститут археології – Т. 3: Слов'яно-руська доба. – К.: Наукова думка, 2000. – 695 с.
- 26.Дейвіс Н. Європа. Історія / Норман Дейвіс; пер. з англ. – К.: Основи, 2000. – 1464 с.
27. Дзиговский А. Очерки истории сарматов Карпато-Днепровских земель / А. Н. Дзиговский. – Одесса: Гермес, 2003. – 240 с.
28. Диллон М. Кельтские королевства / М. Диллон, Н. Чедуик; пер. с англ. – СПб.: Евразия, 2002. – 511 с.
29. Дюваль П.-М. Кельты: первое европейское сообщество / П.-М. Дюваль // Курьер ЮНЕСКО. – 1976. – № 1. – С. 4-6.
30. Еременко В. «Кельтская вуаль» и зарубинецкая культура. Опыт реконструкции этнополитических процессов III-I вв. до н. э. в Центральной и Восточной Европе / В. Е. Еременко. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 1997. – 232 с.
- 31.Етнічна історія давньої України. Колективна монографія / П. Толочко, Д. Козак та ін. – К.: Ін-т археології НАН України, 2000. – 280 с.
- 32.Ідзьо В. Кельтська цивілізація на території України. Наукове видання / Віктор Ідзьо. – Львів: Видавництво Університету «Львівський Ставропігон», 2015. – 356 с.

33. Казакевич Г. Балканські походи кельтів 279-277 рр. до н. е.: погляд з точки зору соціальної антропології // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2013. – Вип. 2(115). – С. 18-22.
34. Казакевич Г. Відгомін карниксів: військові традиції давніх кельтів на землях України, IV-I ст. до н. е. / Г. М. Казакевич. – К.: Темпора, 2008. – 112 с.
35. Казакевич Г. Давнє населення Наддністрянщини та його війни з Римською державою у II-I ст. до н. е. / Г. М. Казакевич // Воєнна історія Поділля та Буковини: Науковий збірник. – К.; Кам'янець-Подільський: Центральний музей Збройних Сил України, 2009. – С. 7-12.
36. Казакевич Г. Кельти за межами «кельтського світу»: моделі етнокультурної взаємодії на периферії латенської культури / Г. М. Казакевич // Археологія. – 2007. – № 4. – С. 87-96.
37. Казакевич Г. Кельти на землях України (III-I ст. до н. е.) / Г. М. Казакевич // Історичний журнал. – 2006. – № 4. – С. 22-31.
38. Казакевич Г. Кельти на землях України: археологічна, мовна та культурна спадщина / Г. М. Казакевич. – К.: Видавець Сергій Наливайко, 2010. – 304 с.
39. Казакевич Г. Кельти: традиційна культура та соціальні інститути / Г. М. Казакевич. – К.: Фітосоціоцентр, 2006. – 260 с.
40. Казакевич Г. М. Кельти в етнокультурних процесах Центральної та Східної Європи (III ст. до н. е. – I ст. н. е.) / Геннадій Михайлович Казакевич. – Дис. ... д-ра іст. наук: спеціальність 07.00.05 – етнологія. – Київ, 2015. – 434 с.
41. Казакевич Г. Кельтська «державна» у Фракії та її можливі зв'язки з Північним Причорномор'ям у III ст. до н. е. / Г. М. Казакевич // Етнічна історія народів Європи. – 2014. – Вип. 44. – С. 5-12.
42. Казакевич Г. Кельтське військове найманство елліністичної доби / Г. М. Казакевич // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. – 2009. – Вип. 160-161. – С. 157-161.

43. Казакевич Г. Кельтський компонент в етнічних процесах на території України / Г. М. Казакевич // Етнічна історія народів Європи: Зб. наук. праць. – 2009. – Вип. 28. – С. 5-13.
44. Казакевич Г. Кельтські етимології топонімів України в історико-етнологічних реконструкціях / Г. М. Казакевич // Етнічна історія народів Європи. – 2012. – Вип. 38. – С. 33-39.
45. Казакевич Г. М. Східні кельти: культури, ідентичності, історіографічні конструкції / Г. М. Казакевич; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – 358 с.
46. Казакевич Г. Пам'ятки латенської культури Закарпаття: проблеми хронології та етнічної атрибуції / Г. М. Казакевич // Праці Центру пам'яткознавства: Збірник наукових праць. – Вип. 24. – К., 2013. – С. 132-146.
47. Казакевич Г. Слов'яни й кельти: у пошуках історичного контексту мовних контактів / Г. М. Казакевич // Київська старовина. – 2012. – № 2. – С. 3-14.
48. Казакевич Г. Стародавні кельти: історична реальність чи історіографічна конструкція? // Етнічна історія народів Європи: Зб. наук. праць. – Вип. 23. – К., 2007. – С. 142-148.
49. Казакевич Г. Кельтська спадщина Південно-Східної Європи: погляд лінгвіста. Рецензія на книгу: Фалилеев А. И. *Selecta Celto-Balkanica* / Александр Игоревич Фалилеев; Институт лингвистических исследований РАН. – СПб.: Нестор-История, 2012. – 228 с. / Г. Казакевич // Етнічна історія народів Європи. – 2013. – Вип. 41. – С. 142-145. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2013_41_24
50. Казакевич Г. Дослідження мовного та культурного простору стародавньої Британії. (Рецензія на книгу "Мовно-культурний простір стародавньої Британії і субстратна передісторія англійської мови" / М.А.Болобан, Ю.Л.Мосенкіс, Д.І.Переверзєв, Р.І.Синишин. – К.; Умань, СПД Жовтий, 2009. – 68 с.) / Г. Казакевич // Етнічна історія народів Європи. – 2009. – Вип. 29. – С. 144-147. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2009_29_21

51. Капелюшний В. Етнічні спільноти та ідентичності в Європі епохи античності та раннього середньовіччя / В. П. Капелюшний, Г. М. Казакевич // Методологічні проблеми культурної антропології та етнокультурології. Збірник наукових праць. – К., 2011. – С. 270-291.
52. Капелюшний В. Українська етнологія у європейському контексті (друга половина ХІХ – 20-ті рр. ХХ ст.) / В. П. Капелюшний, Г. М. Казакевич, Н. В. Чернищук. – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2013. – 208 с.
53. Каришковський П. До питання про датування ольвійського декрету на честь Протогена / П. О. Каришковський // Археологія. – 1968. – Т. 31. – С. 45- 105.
54. Карышковский П. Древний город Тира. Историко-археологический очерк / П. О. Карышковский, И. Б. Клейман – К.: Наукова думка, 1985. – 159 с.
55. Каспарова К. Роль Юго-Западных связей в процессе формирования зарубинецкой культуры / К. В. Каспарова // СА. – 1981. – № 2. – С. 57-79.
56. Козак Д. Проблема контактів давніх слов'ян та германців (поморсько-кльошова й ясторфська культури на Волині) / Д. Н. Козак // Археологія. – 2013. – №1. – С. 76-84.
57. Коллис Д. Кельты: истоки, история, миф / Д. Коллис; пер. с англ. – М.: Вече, 2007. – 288 с.
58. Котигорошко В. Верхнє Потисся в давнину. 1000000 років тому / В. Г. Котигорошко. – Х сторіччя н.е. – Ужгород: Карпати, 2008. – 432 с.
59. Крушельницкая Л. Латенская культура // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья: Энеолит, бронза и раннее железо / Балагури Э. и др. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 167-173.
60. Куланж Ф. де. История общественного строя древней Франции. Т. 1: Римская Галлия: Пер. с фр. – СПб.: Типо-литография Альтшулера, 1901. – 403 с.
61. Ластовський В. В. Кельти: традиційна культура та соціальні інститути. – К.: Фітосоціоцентр, 2006. – 260 с.; карт.; іл. / В. В. Ластовський // Вісник

- Черкаського університету. Серія «Історичні науки». – Вип. 100. – Черкаси, 2007. – С. 189–190.
62. Ластовський В. В. Історія ніколи не закінчується: пам'ятки кельтської спадщини в історії України (Рец. на кн.: Казакевич Г.М. Кельти на землях України: археологічна, мовна та культурна спадщина / Г.М. Казакевич. – К.: Видавець Сергій Наливайко, 2010. – 304 с.) // Праці Центру пам'яткознавства. – Вип. 21. – К., 2012. – С. 301-302.
63. Маккалох Дж. Религия древних кельтов / Дж. Маккалох; пер с англ. С. Евтушенко. – М.: ЗАО Центрополиграф, 2004. – 336 с.
64. Максимов Є. Про перебування кельтів в Україні / Є. В. Максимов // Етнокультурні процеси в Південно-Східній Європі в I тисячолітті н. е.: Зб. наук. пр. – К.; Львів, 1999. – С. 143–150.
65. Мойсей А. Рецензія на монографію: Казакевич Г. Східні кельти: культури, ідентичності, історіографічні конструкції / Геннадій Казакевич. – Київ-Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – 358 с. // АПСНІМ. – 2015. – № 1 (5). – С. 99-100.
66. Мосионжник Л. А. Антропология цивилизаций : курс лекций / Л. А. Мосионжник; ред. И. В. Манзура. – 2-е изд., перераб. – Кишинёв: Высш. Антропологическая Шк., 2006. – 468 с.
67. Островерхов А. Браслети «кельтського» типу із пам'яток України III-I ст. до н. е. й деякі питання історії античного склярства / А. С. Островерхов // Старожитності степового Причорномор'я і Криму. – 2007. – Том 14. – С. 139-193.
68. Пап С. Історія Закарпаття: В 3 т. / С. Пап. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2001. – Т. 1. – 560 с.
69. Папакін А. Відгомін карників: Військові традиції давніх кельтів на землях України, IV–I ст. до н.е. [Електронний ресурс] / Артем Папакін, Геннадій Казакевич. – К.: Темпора, 2008. – 112 с. – Режим доступу: <http://www.ucrainarma.org/materiali/kazakevich-g-vidgomin-karniksiv.html>

70. Пачкова С. Зарубинецкая культура и латенизированные культуры Европы / С. П. Пачкова. – К.: Б. в., 2006. – 372 с.
71. Подгаец А. Кельты: что мы знаем о них / А. Подгаец, М. Дубровина. – Пермь: ПГУ, 1998. – 99 с.
72. Рис А. Наследие кельтов. Древняя традиция в Ирландии и Уэльсе / А. Рис, Б. Рис; пер. с англ. – М.: Энигма, 1999. – 480 с.
73. Росс А. Повседневная жизнь кельтов в языческую эпоху / А. Росс; пер. с англ. – СПб.: Евразия, 2004. – 288 с.
74. Рудич Т. Роль населення черняхівської культури у формуванні антропологічного складу слов'янської людності / Т. А. Рудич // Археологія. – 2007. – № 3. – С. 47-57.
75. Рыбаков Б. Язычество древних славян / Б. А. Рыбаков. – М.: Наука, 1981. – 608 с.
76. Седов В. Славяне. Историко-археологическое исследование / В. В. Седов. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – 624 с.
77. Сминтина О. В. Зональність ранньопервісних культур: дослідження, факти, теорії / О. В. Сминтина. – Одеса: Астропринт, 2001. – 306 с.
78. Сминтина О. В. Теоретичні питання дослідження екології давньої людини / О. В. Сминтина. – Одеса: Астропринт, 2004. – 104 с.
79. Стрижак О. Кельти й Україна / О. С. Стрижак // Україна. Наука і культура. Щорічник. – 1989. – Вип. 23. – С. 266-277.
80. Тищенко К. Кельтські назви селищ на витоках річок України / К. М. Тищенко // Народна творчість та етнографія. – 2003. – № 5-6. – С. 63-73.
81. Тищенко К. Мовні контакти: свідки формування українців / К. М. Тищенко. – К.: Аквілон-Плюс, 2006. – 416 с.
82. Тищенко К. Про кельтську спадщину деревлян / К. М. Тищенко // Україна. Наука. Культура. – 2004. – № 32. – С. 150-179.
83. Толочко П. Київська Русь / П. П. Толочко – К.: Абрис, 1996. – 360 с.

84. Трейстер М. Кельти в Північному Причорномор'ї / М. Ю. Трейстер // Археологія. – 1992. – № 2. – С. 37-50.
85. Фалилеев А. Кельты на Украине: данные языка / А. И. Фалилеев // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2007. – Вип. 354-355. Слов'янська філологія. – С. 67-69.
86. Филип Я. Кельтская цивилизация и её наследие / Ян Филип; пер. с чешск. – Прага: Новые горизонты, 1961. – 215 с.
87. Шелухін С. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів / С. Шелухін. – Дрогобич: Бескид, 1992. – 249 с.
88. Широкова Н. Древние кельты на рубеже старой и новой эры / Н. С. Широкова – Л.: ЛГУ, 1989. – 224 с.
89. Широкова Н. Культура кельтов и нордическая традиция античности / Н. С. Широкова. – СПб: Евразия, 2000. – 352 с.
90. Шкунаев С. Кельты в Западной Европе в V-I вв. / С. В. Шкунаев // История Европы. С древнейших реформ до наших дней: В 8 т. / АН СССР Ин-т всеобщей истории и др. – Т. 1: Древняя Европа. – М., 1988. – С. 492-503.
91. Шкунаев С. Община и общество западных кельтов / С. В. Шкунаев – М.: Наука, 1989. – 192 с.
92. Щукин М. На рубеже эр: Опыт историко-археологической реконструкции политических событий III в. до н. э. – I в. н. э. в Восточной и Центральной Европе / М. Б. Щукин. – СПб.: Фарн, 1994. – 324 с.
93. Янко М. Топонімічний словник України. Словник-довідник / М. П. Янко. – К.: Знання, 1998. – 432 с.
94. James S. Exploring the world of the Celts / S. James. – London, New York: Thames and Hudson, 1993. – 192 p.
95. Rankin D. Celts and Classical world / D. Rankin. – London: Routledge, 1996. – 328 p.

